

ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ РИНКУ

Логоша Р.В.

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту,
Вінницький національний аграрний університет

Державне регулювання являється невід'ємною частиною усіх сучасних економік. Разом з тим, в економічній теорії в теперішній час немає однозначної відповіді на питання про походження і роль державного регулювання економіки, його вплив на економічний розвиток і ріст, про взаємодію держави і агентів ринку в ході вироблення заходів державного регулювання, не має суспільно прийнятного пояснення переваг одних видів і форм регулювання над іншими. Від відповідей на ці питання не може залежати політика держави в області економічного регулювання, а також успішність проведення як цієї політики, так і конкретних заходів по регулюванню економіки. Саме тому актуальними стають дослідження щодо виявлення та ідентифікування основних причин, за якими державна влада не може забезпечити стійкого розвитку економіки.

Питаннями висвітлення впливу держави на економіку займалися такі відомі вчені-економісти, як А.А. Аузан, П.В. Крючкова, В.А. Мау, А. Пігу, В.Л. Тамбовцев [3, 4], С.М. Чистов [2], А.Є. Шастітко та ін. Однак і досі необхідність і ефективність державного регулювання ринку складають предмет гострих дискусій та суперечок.

Метою дослідження є аналіз сучасних теорій державного регулювання економіки і дослідження впливу держави на формування та функціонування ринкової економіки в сучасних умовах.

За останні п'ятнадцять років, починаючи з 2000 року в Україні почалися деякі перетворення в сфері політики регулювання економіки. Вони відображаються в проголошенні дебюрократизації взаємодії агентів ринку з державою, початку адміністративної реформи та розгортання трансформації бюджетних відносин. Усі ці процеси не могли не позначитись на посиленні інтересу громадськості до проблематики державного регулювання економіки.

Загалом термін «регулювання» походить від латинського слова «regulo» – правило, норма, впорядкування, приведення у відповідність чогось із еталоном. На основі даного трактування такі науковці як Кузьмін О.Є. та Мельник О.Г. регулювання в системі управління визначають як сукупність методів, прийомів та заходів, спрямованих на усунення відхилень, недоліків, втрат та наближення суб'єкта до еталона [1, с. 129]. Проте, низка інших науковців розглядають державне регулювання в іншому контексті, а саме – синтезу теоретичного та практичного поглядів. Так, з теоретичного погляду державне регулювання економіки визначають як систему знань про сутність, закономірності дії та правила застосування типових методів та засобів впливу держави на хід соціально-економічного розвитку, спрямованих на досягнення цілей державної економічної політики. З практичного погляду державне регулювання економіки – це сфера діяльності держави для цілеспрямованого впливу на поведінку учасників ринкових відносин з метою забезпечення пріоритетів державної економічної політики [2, с. 15].

Однак, за іншими джерелами, під державним регулюванням розуміють використання правових інструментів для реалізації цілей соціально-економічної політики держави [3, с. 7]. У цьому аспекті інструментами державного регулювання виступають регуляції як нормативні правила поведінки економічних агентів, які вводяться державою для досягнення тих чи інших цілей держави. Поряд з цим слід зазначити, що за всіма згаданими підходами визнається, що регуляції втілюються цілеспрямовано, а не стихійно, і спрямовані на досягнення чітко визначених цілей державної політики.

Отже, під державним регулюванням економіки слід розуміти сукупність правових заходів та нормативних правил поведінки економічних агентів ринку для реалізації цілей соціально-економічної політики держави.

Економічні регуляції або правила, спрямовані на підвищення суспільного або приватного благоустрою, не завжди забезпечують підвищення ефективності використання ресурсів в масштабах економіки в цілому [3, с. 11]. Відтак, зазначимо, що державне регулювання, з нашої точки зору, не може

розглядатися завжди як позитивний фактор. Існують численні приклади і у теоретичному аспекті, і з точки зору світового та вітчизняного досвіду, коли державне регулювання є неефективним. Отже, постає питання, яким повинен бути вплив держави на агентів ринку?

Нині в сучасних умовах ринкової економіки цілком очевидним є той факт, що досягнути стійкого функціонування економіки неможливо без розробки та впровадження дієвого механізму державного регулювання. Разом з тим, необхідно відмітити і те, що у вітчизняній економіці все частішими стають випадки виникнення конфліктних ситуацій між агентами ринку, зокрема між державою та суб'єктами господарської діяльності, що у ряді випадків ставить під сумнів доцільність та ефективність такого регулювання. Так, Тамбовцев В.Л., який вважає, що конфлікт між формальними нормами та неформальними звичаями зовсім не однозначно вирішується на користь перших. Мережа неформальних правил взаємодії економічних агентів за певних умов може, як відомо, «притягнути» офіційно встановлені правила їх поведінки [4, с. 9].

Державні органи влади при запровадженні державного регулювання економіки використовують адміністративний або економічний вплив на суб'єктів господарювання. Під адміністративними заходами державного регулювання слід розуміти норми поведінки, реалізовані у вигляді законів, указів, постанов та інших законодавчих актів, які запроваджуються державою з метою регулювання взаємодії між учасниками економічних відносин. У цьому контексті економічна форма впливу держави на економіку, проявляється у запровадженні податків, зборів, фінансових допомог та інших заходів [5, с. 58].

Створення та забезпечення конкуренції в економіці є найважливішою задачею, яку повинно вирішити державне регулювання. Ринок не здатний передбачати усі проблемні ситуації, які виникають між цілями суб'єктів економіки, саме ця обставина і сприяє запровадженню державного регулювання [5, с. 57]. Також, погоджуємося з тим положенням, що державне регулювання необхідне з метою забезпечення рівноваги економічних та соціальних інтересів у суспільстві. Схожу думку висловив і М.Портер, який вважав, що в економіці

сама державна влада може забезпечити макроекономічну та політичну стабільність [6, с. 253].

Розкриємо зміст існуючих теорій державного регулювання детальніше з метою висвітлення того, наскільки вони є адекватними для висвітлення ситуації у вітчизняній економіці.

Загалом відокремлюють теорії суспільного інтересу (теорія суспільного інтересу і уточнений варіант теорії суспільного інтересу), теорії приватного інтересу (економічна теорія регулювання і теорія рентоорієнтованої поведінки) та синтетичні теорії регулювання (теорія захоплення регулятора і неінституційний підхід) [3, с. 12].

Теорії суспільного інтересу. Розкриваючи зміст зазначених теорій, слід відмітити, що традиційно в рамках теорії суспільного інтересу органи державної влади запроваджують різноманітні регуляції з метою вирішення проблеми щодо найбільш ефективного використання ресурсів між членами суспільства. Вагомий внесок у розвиток даної теорії було зроблено економістами лише у ХХ ст., такими як Дж. Гелбрейт, Дж. Кейнс, П. Самуельсон, Дж. Хікс та ін. Досліджуючи окремі теорії державного регулювання економіки, теорія суспільного інтересу стала по суті вимогою суспільства на корекцію ринкових відносин шляхом запровадження податків, фінансової допомоги та ін. Відповідно до цього, теорія суспільного інтересу покликана вирішувати такі ключові недоліки ринкової економіки як:

1. Недосконалість конкуренції, яка проявляється, як правило у тому, що досить часто суб'єкти господарювання порушують конкуренцію між іншими учасниками ринку шляхом використання інтеграції (коли учасники ринку, об'єднуючись створюють складні горизонтальні, вертикальні та диверсифіковані підприємства та використання специфічних формальних та неформальних контрактів. Досить яскравим прикладом, може слугувати ситуація, коли в результаті ефекту масштабу підприємства-гіганти (холдинги) мають менші витрати у порівнянні з економічно слабшими формами

підприємств. При цьому, в числі інших наслідків, загострюється і проблема оптимізації розподілу ресурсів між зацікавленими сторонами.

2. Незбалансованість ринку виникає внаслідок виникнення руйнівної або надмірної конкуренції, тобто такої, яка виникає як результат наявності надмірної кількості потужностей. В результаті цього можна спостерігати відсутність конкурентної рівноваги. Як приклад може розглядатися явище надвиробництва сільськогосподарської продукції в Україні свого часу, яке мало місце навіть у тому разі, коли попит на цю продукцію перевищує пропозицію (наприклад, виробництво молока, овочів та ін.).

3. Відсутність ринків, яке може спостерігатися насамперед в результаті дефіциту або нерівномірності подання і отримання ринкової інформації. Важливо також відмітити, що досить часто відсутні ринки, де можна було б придбати необхідну інформацію. Цілком очевидно, що відсутність ринків може бути обумовлена також дією «зовнішніх ефектів». Дану ситуацію можна розглянути в аграрному секторі коли виникає явище періодичної відсутності ринків збуту сільськогосподарської продукції, економічно необґрунтованого коливання цін на продукцію АПК та ін.

4. Негативні результати функціонування ринку. Одним з основних недоліків, які може заподіяти функціонування ринку є неузгодженість інтересів між суспільством і бізнесом, коли останній бажає отримувати максимальний прибуток і при цьому ухиляється від соціальної відповідальності. Прикладом може бути різке зменшення якості життя сільського населення по мірі розвитку ринкових відносин в Україні. Державна влада повинна втручатися у процеси господарювання агентів ринку з метою справедливого розподілу і перерозподілу прибутку через систему податків, зборів та інших платежів.

Крім цього ми не проводимо принципів відмінностей між зазначеною теорією і уточненим варіантом теорії суспільного інтересу, де доцільність регулювання економіки у випадку недосконалості ринку пов'язується із оцінюванням витрат на регуляції у кожному конкретному випадку регулювання і вже на цій основі робиться висновок про її необхідність.

Отже, теорія суспільного інтересу державного регулювання економіки орієнтована на те, що державні регуляції запроваджуються з метою реального підвищення рівня життя. Поряд з цим, теорія суспільного інтересу активно критикується. Однією з основних задач, на вирішення якої спрямована зазначена теорія, є забезпечення ефективного розподілу ресурсів. Однак, на практиці здійснити це надзвичайно складно. Так, жодна окремо взята людина не здатна визначити ефективний варіант розподілу ресурсів за альтернативних варіантів використання. Для того, щоб це зробити, слід спочатку виявити і врахувати всі можливі види діяльності, а також заявки на ресурси, які можуть і мають бути взяті до розгляду [7, с. 97]. Мороз О.О. і Семцов В.М. переконані, що не лише людина, а й будь-який орган державної влади не здатний вирішити проблему оптимального розподілу ресурсів [8, с. 46].

З іншого боку, як показує практика, що незбалансованість ринків є майже завжди. Адже суб'єкти господарської діяльності об'єктивно знаходяться у нерівних умовах господарювання, що проявляється у фінансових можливостях, ресурсах, потужностях переробних підприємств, транспортному забезпеченні, відносинах з представниками місцевої влади, а також, що є більш важливим, природно-кліматичних умовах та ін.

Теорії приватного інтересу являють собою окрему парадигму, яка розглядає регулювання, насамперед, із точки зору суб'єктивного фактора впливу підприємницької діяльності на таке регулювання, тобто трактує регулювання як засіб реалізації деяких приватних інтересів окремих компаній, груп бізнесменів або державних службовців. Ця теорія розглядає регулювання через призму надання вигоди окремим секторам економіки, а теорія рентиорієнтованої поведінки – через пошук ренти, яка являє собою політичну діяльність індивідів і груп, які витрачають обмежені ресурси для отримання від держави певних монопольних прав.

Необхідно відмітити, що основним фактором, який ускладнює державне регулювання економіки, є бажання окремих потужних груп представників державної влади реалізовувати приватні інтереси. Варто з цього приводу

пригадати точку зору М. Вебера, який ще на початку ХХ ст., розглядаючи проблему взаємовідносин влади і суспільства та бажаючи змоделювати образ «ідеального державного службовця», стверджував, що основною мотивацією представників органів влади є так зване «чесне» служіння інтересам суспільства. Необхідно відмітити, що і нині між науковцями немає єдності думок стосовно адекватності «моделі Вебера». Так, одні економісти повністю погоджуються з його твердженням, а інші лише частково, оскільки як показала практика складність забезпечення суспільного інтересу в економіці. Поряд з цим слід підкреслити при цьому яскравий негативний досвід України і всього постсоціалістичного простору загалом. Іншими словами, фактор раціональності і досконалості управлінських рішень сучасного чиновника не може розглядатися апріорі лише як позитивний.

Якщо розглядати ретроспективу формування економічної теорії регулювання як одного з видів теорії приватного інтересу, то важливо відмітити, що, одним з перших вчених-економістів, хто почав досліджувати державне регулювання в рамках даної теорії був лауреат Нобелівської премії Дж. Стіглер. Так, він у своїх дослідженнях доводив те, що державні регуляції створюються та запроваджуються з метою надання допомоги та сприяння окремим галузям економіки та окремим групам, а не суспільству у цілому [9]. Проте, заради справедливості доцільно зауважити, що використання влади в приватних інтересах існувала завжди, як у монархіях, так і за інших форм правління.

Проміжну позицію між теоріями суспільного та приватного інтересу займають *синтетичні теорії регулювання*, які допускають двоїсте пояснення регуляцій: теорія захоплення регулятора ґрунтується на тому постулаті, що регулюючі державні відомства, переслідуючи в початковому періоді свого створення цілі підвищення суспільного добробуту, згодом «захоплюються» приватними економічними агентами, поведінку яких вони покликані регулювати; неінституційний підхід, за якого державне регулювання

зумовлене метою подолання опортуністичної поведінки агентів та досягнення на цій основі потенційних вигод від обміну на ринку.

Аналізуючи вчення практично всіх економічних теорій XX – XXI ст. таких як кейсіанство, неолібералізм, інституціоналізму є точка зору про те, що забезпечення успішного соціально-економічного розвитку держави можливе лише за умов ефективного державного регулювання економіки. Саме неузгодженість цілей та інтересів між державою та суб'єктами господарської діяльності спонукає науковців до пошуку нових та удосконалення існуючих механізмів та методів регуляції. Переконані, що за сучасних умов господарювання, а саме в умовах постіндустріального ринку, ключовим регулятором в даному сенсі дискусії повинні стати контракти. Використання контрактного підходу в економіці в цілому може не лише вирішити існуючі протиріччя між агентами ринку та державної владою, але й забезпечити збалансований розвиток вітчизняної економіки. В основі такого переконання використано положення про те, що будь-який механізм регуляції повинен мати формалізацію у вигляді контракту. При цьому форма, структура і зміст контракту можуть мати реальний вплив на суть і ефективність регулювання.

Розробка та впровадження нових механізмів використання контрактів як виду регуляції потребує уточнення гносеологічних зв'язків у межах загальної теорії державного регулювання. Важливо відмітити, що у XX ст. вчені економісти почали приділяти велику увагу дослідженням, пов'язаним з державним регулюванням економіки, де акценти суспільного інтересу були зміщені у бік інших, переважно приватних.

Необхідно відмітити, що використання контрактного підходу розглядається як один із дієвих методів державного регулювання безпосередньо в рамках теорії стимулювання. Перевагою даного методу регулювання є можливість врахування асиметрії інформації між учасниками контрактних відносин, що може розглядатися як засіб боротьби з опортунізмом. Водночас, говорячи про роль контрактів в процесі регулювання, необхідно відмітити і критику використання контрактного підходу як методу регулювання. Так, В.Л.

Тамбовцев стверджує, що основними недоліками стимулюючого регулювання є те, що цей метод може бути ефективно використаним у приватних цілях у разі захоплення регулятора (органу влади) [3, с. 75]. До інших аспектів було віднесено також складність використання даного методу у державному регулюванні, оскільки є потенційна загроза встановлення державним органом помилкових умов контракту, в результаті чого суб'єкти господарської діяльності можуть понести значні збитки.

Проте, зазначені недоліки є недостатньо переконливими. Так, якщо говорити за захоплення державного регулятора, то слід зазначити, що традиційні методи регулювання такі як закони, постанови, рішення, можуть не меншою мірою бути використаними у приватних цілях. Тому дану проблему слід вирішувати шляхом посилення відповідальності регулятора. Недостатньо аргументованими також є твердження щодо складності використання контрактів у державному регулюванні з причини відсутності відповідальності з боку державної влади перед агентами ринку. Натомість як показує вітчизняна практика, що діючі регуляції дозволяють безпроблемно і безболісно уникати відповідальності саме агентам ринку.

Висновки. Отже, державне регулювання економіки – це сукупність заходів, направлених на задоволення як суспільних, так і приватних інтересів, значний зміст яких складає саме фактор умов контрактації відносин. На основі аналізу літератури встановлено, що контрактний підхід належним чином не розглядався до сьогодні як окремий метод державного регулювання.

Зважаючи на вище викладене, а також на багаторічну практику державного регулювання економіки у світі та Україні, слід зазначити, що запровадження дієвих та ефективних регуляцій складають зміст самих актуальних і складних економічних задач. Саме тому, нині, розглядаючи ідею запровадження контрактного підходу у вітчизняній економіці. Основною задачею контракту є врегулювання інтересів учасників контрактних відносин та максимізація загальної вартості, як безпосередній функціональний наслідок зазначеного. Лише контракти можуть враховувати і відповідно, реалізувати

принцип загальної зацікавленості у ефективній співпраці між державою та агентами ринку.

Перспективи використання контрактного підходу полягають у побудові економічних відносин на основі універсального контракту, тому що саме такий контракт як інструмент регуляції відрізняє здатність гармонічно поєднати у собі адміністративний та економічний вплив на агентів ринку.

Література:

1. Кузьмін О.Є. Теоретичні та прикладні засади менеджменту: Навч. посібник / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник. – Львів: національний університет «Львівська політехніка», «Інтелект-Захід», 2002. – 228 с.
2. Чистов С.М. Державне регулювання економіки: Навч. посібник / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 316 с.
3. Тамбовцев В.Л. Теории государственного регулирования экономики: учеб. пособие / В.Л. Тамбовцев. – М.: ИНФРА. – М., 2009. – 158 с.
4. Тамбовцев В.Л. Теории институциональных изменений: Учеб. пособие. /В.Л. Тамбовцев // – М.: Инфра-М, 2009. – 154 с.
5. Микроэкономика: практический подход: учебник / кол. авт.; под ред. проф. А.Г. Грязновой и проф. А.Ю. Юданова. – 3-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2007. – 672 с.
6. Портер, Майкл, Э. Конкуренция.: Пер.с англ. М.: Издательский дом "Вильямс", 2002. – 496 с.
7. Милгром П., Робертс Дж. Экономика, организация и менеджмент: В 2-х т. / Пер.с англ. Под редакцией И.И. Елисейевой, В.Л. Тамбовцева. Спб.: Экономическая школа, 2001. Т. 1. – 468 с.
8. Мороз О. О.Контракты в аграрній економіці: реальність і перспективи: монографія / О. О. Мороз, В. М. Семцов. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 187 с.
9. Stigler G. The Theory of Economic Regulation // Bell Journal of Economics, 1971. Vol. 2. P. 3-21.